

istanbul

KENT ARAŐTIRMALARI VE DÜŐÜNCE DERGİŐİ

**Kentte Afet:
Ne “Doğal”
Ne de Adil**

**Metropol
Meseleleri
İstanbul’un
Atık İŐçileri**

**İstanbul’da
Oyun ve
Oyun Alanları
Üzerine**

**Dosya
Beyođlu:
KopuŐ ve
Sürekliliđin
Pera’sı**

**Koleksiyon
Büyükada
Rum
Yetimhanesi**

2022 / 004

Toplum-Doğa Etkileşimi Olarak Afetleşme

Doğa olayları toplumsal faaliyet ve ilişkilerle etkileşime girdiği sürece afetlere dönüşüyor. Yıkıcı etkileri eşit dağılmayan, mevcut eşitsizliklere dayanan ve yenilerini üreten afetleri önlemek, insan-merkezilik yerine odağına doğanın tüm unsurlarını, işleyişini ve yasalarını alan çevre-merkezli bakışın sahiplenilmesi, insan yerleşimlerinin doğayla uyumunun sağlanması, sınıf eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması ve hem merkezi hem de yerel yönetimlerin bunlara göre yapılandırılması ve kapasitelerinin artırılmasıyla mümkün.

Aykut Çoban*

* Prof. Dr.

Tarihçi Eric Hobsbawm 20. yüzyıla “aşırı rılıklar çağı” demişti. Bu adı taşıyan kitabında iki dünya savaşını içeren yılları “felaket” dönemi ve sosyalist rejimlerin çöküş yıllarını “toprak kayması” başlıkları altında incelemiştir.¹ 21. yüzyılı da “afetler çağı” olarak niteleyebiliriz. Yalnızca beşte birini geride bıraktığımız hâlini ve bu gidişle önümüzdeki yıllarda giderek kötüleşmesini öngören çok sayıda bilimsel yayını göz önünde tuttuğumuzda bu adı hak ediyor doğrusu. Dünya halkları bir süredir, felaket, afet, toprak kayması, sel ve yangın yeri sözcüklerinin metaforik kullanımlarından ziyade, doğa olaylarıyla ilgili düz anlamlarını çok sık deneyimliyorlar.

Her ne kadar afet denince akla ilk gelen deprem olsa da dünyada afetlerin büyük bölümü atmosferik ve hidrolojik olaylarla ilgili. Dünya Meteoroloji Örgütü'nün verilerine göre, dünyada 1970 ile 2019 arasında oluşan afetlerin %79'u -11.072 adet- hava, su ve iklimle ilgili olaylardan oluşuyor. Daha açık söylenirse, kuraklık, aşırı sıcak, sel, toprak kayması, fırtına ve yangınlara

bağlı afetler, son elli yıllık dönemde yılda ortalama 220 afete denk düşüyor. Toplam afetler içinde ölenlerin %56'sı ve ekonomik kayıpların dörtte üçlük bir oranı da hava, su ve iklimle ilgili afetlerden kaynaklanmış. Başta fırtınalar ve kuraklık olmak üzere bu gibi afetlerde iki milyon insan yaşamından olmuş. Bu ölümlerin %70'i de en yoksul ülkelerde gerçekleşmiş.²

**1970-2019 yılları
arasındaki toplam afetler
içinde ölenlerin %56'sı ve
ekonomik kayıpların
dörtte üçü de hava, su ve
iklimle ilgili afetlerden
kaynaklandı; bu gibi
afetlerde iki milyon insan
yaşamından oldu ve bu
ölümlerin %70'i en yoksul
ülkelerde gerçekleşti.**

Afetin “Doğallığı” ve “Toplumsallığı”
Türkiye’de genellikle doğal tehlike (hazard) ile doğal/toplumsal afet (disaster) arasındaki ayrıma dikkat edilmez. Deprem, sel, fırtına, volkan patlaması, tsunami, aşırı sıcak, don, toprak kayması, çığ düşmesi, yağış miktarındaki azalmaya bağlı kuraklık gibi doğa olaylarının olma olasılığı doğal bir tehlike oluşturur. Bu gibi olaylar gerçekleştiğinde ölüm, sakat kalma, yerleşimlerin yıkılması, iktisadi kayıplar, üretim zararları, ekolojik örselenme oluşuyorsa bir afetle karşı karşı olduğumuzu söyleyebiliriz. Nitekim afet, toplumsal mücadele olanaklarıyla baş etmekte yetersiz kalınan bir olayın, iktisadi ve toplumsal kayıplara yol açarak insan etkinliklerini felce uğratma durumunu anlatır.³ Çernobil nükleer felaketinde olduğu gibi tümüyle toplumsal nitelikli afetler de olur. Fakat bu yazıda doğa olaylarının afete dönüşmesi konusuna odaklanıyorum.

Doğal tehlikeyle afet arasındaki farklılık önemli. Her doğa olayı afete dönüşmez. Tehlikenin afete dönüşmesi,

toplumsal etkinliklerin doğa olaylarıyla etkileşimine göre biçimlenir. Bu etkileşimin çeşitli yönleri var. Birincisi, afet, insanlar bakımından yıkıcı sonuçları işaretler. Ortaya çıkan yıkımdan başka türlerin etkilenmesi, habitatın değişmesi, hayvan topluluklarının yerinden olması ve benzeri etkiler, doğadaki öteki varlıklar bakımından değil de insanlar bakımından yarattığı sonuçlara göre değerlendirilir. İnsan topluluklarının olmadığı bir dağ başındaki toprak kayması ya da çığ düşmesi toplumsal yaşamı sarsmadığı için afet değildir. Bu bakımdan afet, genellikle insan-merkezli bir ele alıştır. Çevre-merkezli yaklaşımların gelişmesiyle birlikte afetlerde insan-olmayan varlıkların etkilenmesi konusu da tartışılmaya başlandı.

Çevre-merkezli yaklaşımların gelişmesiyle birlikte afetlerde insan-olmayan varlıkların etkilenmesi konusu da tartışılmaya başlandı.

İkincisi; kent ve kır olarak insan yerleşimlerinin farklılaşan özellikleri, doğa olaylarıyla toplumsal etkileşimde önem taşır. Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu kentler, doğa olaylarının toplumsal yaşamı etkileme düzeyinde bir faktör olabilir. Küçük bir köye göre birkaç milyon nüfuslu bir kentte ulaşımın, iletişimin, su ve elektrik dağıtımının aksaması toplumsal yaşamı daha derinden sarsacaktır. Örneğin yüksek sıcaklık da

kentsel toplumsal özelliklerle eklenerek afet hâline gelir. Kentteki beton ve asfalt dokusu “ısı adası” oluşturur; bu yüzden çeperdeki kırsal yerleşimlere göre kent birkaç derece daha yüksek bir ortalama sıcaklığa sahiptir. Bunun üzerine bir de aşırı sıcak dalgası eklenince metropollerdeki kent yoksulları için yüksek sıcaklık afete dönüşür. Yeni bir çalışmada 1983-2016 arası dönem incelenerek ulaşılan bulgulara göre, kentsel aşırı sığa maruz kalma oranı son yıllarda üç katına çıkmış, etkilenen kentsel nüfusun ise 1,7 milyar insana ulaştığı ortaya kondu.⁴

Afetin Sınıfsallığı

Toplumun doğayla etkileşiminin bir doğal tehlikeyi afete dönüştüren üçüncü yönü, afetin sınıfsallığıyla ilgili. Doğa olaylarının ülke içinde ve dünyada dağılımı, tektonik, jeolojik, fiziksel

coğrafya, iklim vb. farklılıklar nedeniyle eşit değil. Ancak afetleşme sorununu yaratan şey; olayla baş etme kapasitesinin belirleyiciliği göz önüne alındığında doğa olaylarının eşitsiz dağılımı değil, toplumsal eşitsizlikler ve aşağıda ele alacağım kurumsal yetersizliklerdir.

Kent ve kır olarak insan yerleşimlerinin farklılaşan özellikleri, doğa olaylarıyla toplumsal etkileşimde önem taşır.

Halkların afetlerden etkilenme eşitsizliği, emperyalist dünya düzeninde geri bırakılmış ülkeler bakımından gözlenebilir. Dünyada yalnızca 2019 yılında oluşan fırtına, sel, sıcak dalgası, kuraklık gibi aşırı hava olaylarına bağlı afetlerde 24 milyon insan yerinden oldu, yer değiştirdi ya da göç etti. Bu insanların büyük çoğunluğu az gelişmiş ülkelerden.⁵

Ülkenin gelişmişliği afet riskini azaltır. Bununla birlikte gelişmiş ya da az gelişmiş ülkelerde olsun, oluşan afetler, sermaye sınıflarını hemen hemen hiç etkilemez, emekçi sınıfları ise çok çeşitli biçimlerde etkiler. Türkiye’de yaşanan deprem, sel, toprak kayması afetleri, her seferinde bu saptamayı doğrulamakta. Kırdan olsun kentte olsun, afetlerde can ve mal kaybı, sakat kalma, yerinden yurdundan olma, göç etmek zorunda kalma biçiminde

etkilenenler emekçi sınıflar. Kendi hesabına küçük üretim yapan köylü ve esnafın tarlası, bağı bahçesi, hayvanları, iş yerleri, geçim araçları zarara uğrar.

Ülkenin gelişmişliği afet riskini azaltsa da, hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde oluşan afetler, sermaye sınıflarını hemen hemen hiç etkilemez, emekçi sınıfları ise çok çeşitli biçimlerde etkiler.

Bunun yanında emekçi kesimlerin kayıpları afet anıyla sınırlı kalmaz, uzun sürelidir. Çünkü maddi kayıplarını giderecek kaynaklardan, toplumsal güvencelerden, parasal birikimden yoksun bırakılmışlardır. Ayrıca işsizler, sosyal güvencesi olmayanlar, ülkesinden göç etmek zorunda kalanlar sağlık sistemine erişim güçlükleri yaşadıkları için afetin fiziksel ve psikolojik yaralarını sarmakta zorlanırlar. Kent ve kır yoksullarının aşırı sıcak dalgalarını afet olarak yaşamalarının nedeni, sıcakta dinlenmek yerine sığa maruz kalacak biçimde fabrikada veya tarlada çalışmak zorunda kalmalarından, klima gibi serinleme araçlarının ya da bunları çalıştıracak elektriğin masrafını karşılayamayacak denli yoksul bırakılmalarından, "ısı adaları"nın etkisini hafifletecek kuru, orman, yeşil

alanların yakınında barınma ya da bahçe içinde evlerde yaşama gibi fırsatlardan yoksun kılınmalarından kaynaklanıyor.

Öte yandan 2000 yılıyla karşılaştırıldığında 2019 yılında, artan sıcaklığa bağlı olarak fazladan 103 milyar saatlik iş gücü kaybı yaşandı.⁶ Emeğiyle geçinen işçi ve köylü toplum kesimleri için sığa bağlı olarak çalışmama, yoksulluk koşullarını daha da ağırlaştırıyor. Emekçi kesimler, sıcakta çalışarak sağlığından olmak ya da sıcak yüzünden işgücü kaybı yaşayarak aç kalmak ikilemine mahkûm edilmekte.

Bir doğa olayının sermaye sınıfları için kolayca geçiştirilen bir tehlike olması ve emekçi sınıflar bakımından ise afete dönüşmesi, sınıflı toplum düzeninin doğrudan sonucu. Kapitalist düzen, mülk sahibi olanlarla emeğiyle geçinenler, iktisadi ve siyasal güç sahipleriyle ezilenler arasındaki sömürü, tahakküm ve toplumsal eşitsizlikler sayesinde var olur; var olan bu sınıfsal eşitsizlikler nedeniyle afetler de sınıfsal ayrımları gözetir, görünür kılar ve yeniden üretir. Afetlerden sonra yeniden imar, inşaat, altyapının yenilenmesi, kredilendirme işleri; müteahhitlik, bankacılık, inşaat sektörü başta olmak üzere sermaye sınıflarına yeni fırsatlar yaratmakta. Böylece afet sonrası sınıfsal ilişkilerin ve toplumsal eşitsizliklerin de yeniden üretilmesi olanağı doğar. Böylece, afetler yoksulluğu ve yoksunluğu daha da arttırarak toplumsal eşitsizlikleri daha da derinleştiriyor.

Afetleşmenin Siyasalı

Bir doğa olayının afetleşmesi sürecinin toplumun doğayla etkileşiminden beslenen dördüncü yönü kurumsal örgütlenmeyi kapsamakta. Kamu yönetimi, doğa olayı tehlikelerini ciddiye almadığında afete davetiye çıkartmış olur. Böyle bir davetin örnekleri arasında, Kastamonu'nun Bozkurt ilçesinde olduğu gibi dere yatağının ve yerleşim yerinin hemen yanı başında tomruk istiflenmesi, dere yataklarına bina izinleri verilmesi, depremde toplanma alanı olarak ayrılan yerlerin yapılaşmaya açılıp yok edilmesi, imar uygulamalarının, plan değişikliklerinin ve imar aflarının doğa olayları tehlikeleri gözetilmeden yapılması sayılabilir.

Var olan sınıfsal eşitsizlikler nedeniyle afetler de sınıfsal ayrımları gözetir, görünür kılar ve yeniden üretir.

Oysa siyasal iktidar, ilgili bakanlıklar, il ve ilçe yönetimleri ve belediyeler, afete dönüşebilecek tehlikeleri öngörerek ve hesap ederek, gerekli önlemleri çok önceden alarak bir olayın afete dönüşmesini engelleyebilirler. Olası bir tehlike gerçekleşmeden önce hazırlık yapılması, olay öncesine, anına ve sonrasına ilişkin örgütlenmenin ve kurumlar arası eşgüdümün sağlanması, afetleşmeyi önlemek üzere gerekli kamu bütçesinin oluşturulması, müdahale için gerekli makine, yangın uçağı, helikopter, araç ve gereçlerin hazır bulundurulması, tüm hazırlıklara karşın etkilenenler olursa yaralarının hızla sarılması ve hiç kimsenin afete maruz kalmayacak biçimde toplumsal koşullarının iyileştirilmesi gibi görevlerini devlet yerine getirmediğinde toplumun kurumsal baş etme gücü yok demektir.

"Dünya Risk İndeksi 2021 Raporu"na göre, Türkiye hem doğal tehlikelere maruz kalma hem de afetlerle baş etme eksikliği bakımından orta riskli ülkeler arasında yer alıyor.⁷ Bunun anlamı, Türkiye'nin orta sıklıkta karşılaştığı doğa olaylarının olumsuz sonuçlarına karşın baş etme kapasitesinin, kaynaklarının, örgütlenmesinin ortalama ya da vasat düzeyin üzerine çıkamamasıdır.

Fotoğraf Emirkan Cörüt

Bir başka deyişle, Türkiye'nin iktisadi ve yönetsel kapasitesini yıllardır geliştir-meyen siyasal iktidar, doğa olaylarının sıkça afetlere dönüşmesinden sorumlu. Halkın değil de sermayenin çıkarlarına uygun politikalar uygulayan siyasal iktidarlar, afetler sermayeyi değil de emekçi sınıfları ve yoksul halk kesimlerini etkilediği için devletin doğa tehlikeleriyle kurumsal baş etme gücünü yükseltmeye çaba göstermez.

Afete Dönüşen İklim Krizi

Yukarıda özetlediğim dört yönüyle afetler, önlenemez toplumsal yıkımlardır: İnsan-merkezli bir kibirden uzaklaşarak doğanın yasa ve süreçlerinin doğru kavranması, insan yerleşimlerinin bu süreçleri gözetilen niteliklere sahip kılınması, sınıfsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve merkezi ve yerel yönetimlere kurumsal baş etme yeteneklerinin kazandırılması, doğa olaylarının afetleşmesine engel olacaktır. Afetin toplumsal bağlamının ortak kabulü, doğa olaylarının afete dönüşmesine engel olma politikalarının oluşturulmasının ilk adımı.

Afetin toplumsal bağlamı, siyasetçilerin ve devlet adamlarının, “Depremi biz mi yaptık?”, “Yağmuru biz mi yağdırdık?” sorularındaki gibi “Tanrı'nın gazabı” olarak kurdukları demagojiyi deşifre etmeyi sağlar. Toplumsal bağlam tartışması, belki daha seküler ama benzer bir hatta ilerleyen ve afeti “doğanın intikamı” olarak sunan görüşü de suya düşürür. Bu görüş her ne kadar yapılan toplumsal yanlışlara dikkati çekme niyeti barındırır da afeti “intikamcı” doğa güçlerine bağlamış olur. Öyle ya, doğa intikamcı olmasa afet de oluşmayacaktır!

Ne var ki, toplumsal bağlama vurgu, doğanın sanki bir etkisiz eleman olarak anlaşılmasına da yol açmamalı. Doğa olayları, uygulanan politikalar ve alınan ya da alınmayan önlemlerle tepkime oluşturduğu içindir ki doğa asla etkisiz bir eleman değil. Tam da bu yüzden, ilişkinin doğal ya da toplumsal öğelerinin birbirleri üzerinde etkisiz olduğunu ileri süren yanlış anlayışlar bir yana bırakılıp, toplumla doğanın karşılıklı etkileşiminin kavranması önemli.

Toplum-doğa etkileşiminin en açık örneği, iklim değişikliği: kapitalist toplumsal etkinlikler atmosferdeki sera gazları

Fotoğraflar Seda Özen Bilgili

yoğunluğunu sürekli olarak artırmakta. Bu artışla doğadaki süreçler etkileşime girer ve küresel ortalama sıcaklık yükselir, toprak, deniz ve atmosferde ısınma oluşur, buzullar erimeye, deniz seviyesi yükselmeye, iklim değişmeye başlar. Küresel ısınma, yağış miktarındaki azalma ve toprak yüzeyinin nemlilik oranındaki azalma, bu yaz Türkiye'de olduğu gibi orman yangınlarının sık sık oluşmasına uygun koşulları yaratır. Orman içinde madencilik gibi iktisadi etkinlikler, kerestecilik ve yangınlar nedeniyle ormansızlaşma olgusu ormanların, okyanuslarda asitleşme olgusu da okyanusların karbondioksit emme düzeyinde azalmaya yol açar; bu ise atmosferdeki karbondioksit yoğunluğu ve dolayısıyla iklim değişikliği üzerinde olumsuz etkiler doğurur. Tüm bu sayılanların ağır sonuçlarından biri ise aşırı yağış, sel, su baskınları, fırtına, kuraklık, aşırı sıcak ve soğuk hava dalgaları gibi doğa olaylarının oluşma sıklığının, yoğunluğunun ve yıkıcı etkilerinin yıldan yıla artması.⁸

Demek ki afetlerin önlenmesi konusunda politikalar geliştirilirken, doğa etkisiz eleman olmadığı için, politika konusu olan doğa olayının özellikleri de hesaba katılmalı. Depreme ve volkan patlamasına engel olunamaz, ama bunların afete dönüşmesi engellenebilir. Buna karşılık, iklim değişikliğine, böylece de ona bağlı aşırı hava olaylarının sık sık oluşmasına ise engel olunabilir. İklim değişikliğine neden olan kapitalist ilişkiler ve etkinlikler sona erdirilerek, böylece doğa olaylarının artmasının

engellenmesi hem olanaklı hem de tüm türlerin iyi-oluşları (well-being) bakımından ivedi bir gereklilik. Doğa olayı tehlikelerinin afete dönüşmesine engel olmak için olduğu gibi iklim değişikliğini durdurmak için de toplumun doğayla etkileşimi, başka türlü ve yeniden kurulmalıdır.

Notlar

- 1 Hobsbawm, E. (2011). Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırıliklar Çağı. Çeviren Y. Alagon. Everest. İstanbul.
- 2 World Meteorological Organization (2020). 2020 State of Climate Services: Risk Information and Early Warning Systems. Cenevre, s. 10.
- 3 Adaman F. (2009). “Power Inequalities in Explaining the Link between Natural Hazards and Unnatural Disasters”. *Development and Change*, 43(1): 395-407; Ersoy Yılmaz A. (2010). *Afet Yönetimi I.* İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. İstanbul; Smith K. (2009). *Environmental Hazards: Assessing Risk and Reducing Disaster*. 5. baskı. Londra ve New York:Routledge.
- 4 Tuholske C. vd. (2021). “Global Urban Population Exposure to Extreme Heat.” *PNAS* October 12. 118 (41). e2024792118; <https://doi.org/10.1073/pnas.2024792118>
- 5 Internal Displacement Monitoring Centre (2020). *Global Report on Internal Displacement*. Cenevre, s. 1; <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2020/>
- 6 World Meteorological Organization (2021). *United in Science 2021: A Multi-organization High-level Compilation of the Latest Climate Science Information*, Cenevre, s. 5.
- 7 Bündnis Entwicklung Hilft ve Ruhr University Bochum. Institute for International Law of Peace and Armed Conflict. *WorldRiskReport 2021*, s. 56; <https://weltrisikobericht.de/weltrisikobericht-2021-e/>
- 8 Intergovernmental Panel on Climate Change (2021). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*, s. SPM-5-14; https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_Full_Report_smaller.pdf